

УДК 811.161.2: 81'373.43'74.3

Кабиш О.О.

СЛОВОТВІРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано дериваційні й семантичні неологізми, зафіксовані в словниках української мови початку ХХІ століття, та з'ясовано сфери їх функціонування.

Ключові слова: неологізм, інновація, деривація, дериват, словотвірний тип, значення слова, семантичні зміни, сема, семантична структура слова, неосемант.

Зміни в різних сферах життя людей під впливом нових суспільних умов зумовлюють потребу в неологізмах. Оновлення словникового складу будь-якої мови, як відомо, відбувається за рахунок словотвірних неологізмів, семантичного розвитку слів, наявних у мові, а також шляхом поповнення його іншомовними лексичними одиницями.

Дослідження інноваційних процесів у лексиці є постійним об'єктом аналізу в наукових працях учених: різні аспекти мовних змін досліджували І.Арнольд, Е. Кузнецова, Ю. Сорокін, Г. Уфимцева, Ф.Філін, М. Шанський, Д. Шмельов та ін. Серед українських учених динамічні аспекти розвитку лексико-семантичної системи були предметом вивчення В. Жайворонка, Т.Коць, Л.Лисиченко, Д.Мазурик, О.Муромцевої, Л.Полюги, І.Самойлової, О.Стишова, Л.Струганець, Н.Стратулат та ін.

Попри великий інтерес лінгвістів і значну кількість ґрунтовних наукових праць, ця тема дотепер актуальна, оскільки під дією позамовних чинників у суспільстві з'являються й поширюються нові явища, реалії та поняття, для позначення яких використовуються нові слова. Тому метою нашої розвідки є аналіз активних інноваційних процесів у лексичній системі української мови на сучасному етапі її розвитку шляхом зіставлення лексикографічних праць української мови ХХ – початку ХХІ століття. Для досягнення цієї мети проаналізовано продуктивні дериваційні неологізми та схарактеризовано нові семантичні входження, з'ясовано сфери функціонування досліджуваної лексики.

Зосереджуючи увагу на хронологічному змісті поняття *неологізм*, або *інновація*, до цієї групи відносимо слова, що з'явилися й поширилися в українській мові у 80- 90 рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

На сучасному етапі розвитку української мови роль головного чинника творення, поширення та узвичаєння словотвірних та семантичних інновацій у мовній практиці відіграє мова публіцистики, переважно ЗМІ. Мова мас-медіа є своєрідним дзеркалом, “у якому відбивається багатofункціональність національної мови, ступінь її інтелектуалізації, зокрема через поширення термінів з різних галузей знань та їхню загальномовну адаптацію” [4, с. 32].

Проведене дослідження засвідчило, що в межах лексико-граматичних класів слів найбільша група словотвірних та семантичних інновацій представлена іменниками, оскільки іменники є найбільш номінативним класом слів, який слугує для називання нових реалій у всіх сферах життя людини [2, с. 91]. З огляду на це вважаємо за потрібне зупинитися саме на аналізі іменникових інновацій.

Найпродуктивнішим для дериваційних іменникових неологізмів є морфологічний спосіб словотворення, зокрема суфіксальний. Так, у реєстрах найсучасніших словників, зокрема у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, з'явилася велика кількість інновацій із суфіксом **-ість**, що належать здебільшого до різних терміносистем української мови: *дотичність, віртуальність, адаптивність, масштабованість*.

Значну кількість дериваційних неологізмів утворено за допомоги суфікса **-ств-** (**-цтв-**). Ця група іменникових інновацій здебільшого представлено іменниками, що виражають властивість, стан або заняття особи, якусь суспільну громадську течію, релігійний напрямок: *байкерство, барменство, рейдерство, суперменство, сутенерство*.

Виявився продуктивним у системі найменувань осіб за родом їх діяльності словотвірний тип із суфіксами **-ник** (**-ик, -ист (-іст, -їст)**). Варто зауважити, що для творення нових слів за допомоги цих суфіксів слугують основи іменників: *антенник, арбалетник, естрадник, вакуумник*. На позначення осіб жіночої статі досить поширеною в сучасній українській мові є модель із суфіксом **-иц-я** (**-ниц-я**). Деривати утворено різними способами від співвідносних назв чоловічого роду: *батерфляїст – батерфляїстка, акціонер – акціонерка, прем'єр – прем'єрка, дозувальник – дозувальниця*.

До групи найчастотніших новотворів належать також інноваційні утворення на позначення предметної дії або процесу, що здебільшого позначають наукові поняття. Нові слова представлено переважно іменниками із суфіксами **-ни-я, -аці-я (-яці-я), -ці-я, -кці-я, -і-я**: *абонування, ваучеризація, алопеція, інституціоналізація, валютизація, індексація, конвертація*.

Значно поповнився словниковий склад української мови складними іменниковими утвореннями, зокрема юкстапозитами, що постали на основі як словотворчого потенціалу української мовної системи, так і запозичених елементів. Серед іменникових інновацій, утворених способом юкстапозиції, переважає наукова лексика, зокрема слова на позначення приладів і пристроїв в галузі техніки, новотвори зі сфери мистецтва, музики, політики, засобів масової інформації.

Особливою продуктивністю у творенні нових слів вирізняються такі елементи: **гамма-**: *гамма-терапія, гамма-еквівалент, гамма-спектрометр*; **дельта-**: *дельта-проміння, дельта-електрон, дельта-частинка*; **альфа-**: *альфа-випромінювання, альфа-промені*; **мас-**: *мас-спектрограф, мас-спектроскопія*; **веб-**: *веб-адреса, веб-дизайн, веб-майстер, веб-сайт, веб-служба*; **вакуум-**: *вакуум-апарат, вакуум-фільтр, вакуум-камера, вакуум-насос*; **бек-**: *бек-вокал, бек-вокаліст, бек-вокалістка*; **джаз-**: *джаз-*

фестиваль, джаз-рок; **гала-**: гала-концерт, гала-спектакль; **віце-**: віце-консул, віце-прем'єр, віце-спікер, віце-спікерство; **прес-**: прес-випуск, прес-клуб, прес-бюлетень; **медіа-**: медіа-група, медіа-простір, медіа-центр; **бліц-**: бліц-вікторина, бліц-інтерв'ю, бліц-опитування; **експрес-**: експрес-видання, експрес-інформація, експрес-служба та ін.

Порівняно невелику кількість зафіксованих у сучасних тлумачних словниках нових іменників утворено в результаті дії словотворчого процесу зрощення. Проведене дослідження засвідчило, що серед складних дериватів продуктивними, як і раніше, є зрощення з компонентами **авіа-**: авіапатрулювання, авіалайнер, авіакатастрофа; **відео-**: відеоадаптер, відеооператор, відео текст; **кіно-**: кінофірма, кінобізнес; **авто-**: автотурист, автоштурман, автоцивілка.

Одним із провідних процесів творення нових слів – абрєвіація, що є результатом дії закону економії мовних зусиль. Абрєвіатури, як і інші складні слова, компактні за своєю структурою і водночас зрозумілі, що й зумовлює їх перевагу перед словосполученнями [1, с. 24].

У словниках початку ХХІ ст. представлено часткові (комбіновані), ініціальні (літерні, звукові, літерно-звукові) та складові (із початкових частин слів) абрєвіатури. Джерелом виникнення нових абрєвіатур послужило активне залучення як запозичених, так і власне українських елементів.

Проаналізований мовний матеріал дає підстави стверджувати, що серед неологізмів, утворених способом абрєвіації, найбільше часткових абрєвіатур. Це переважно слова адміністративно-політичної, економічної, фінансової сфер діяльності людини: *політапарат, політреформа, держсекретар, дежкредит, економзона, турзамовлення*.

У ВТССУМі зафіксовано багато інновацій, в яких одним із елементів – компонент іншомовного походження, що піддався скороченню. Продуктивними виявилися компоненти **соціо-**: *соціолінгвістика, соціоекологія*, **євро-**: *європарламент, євро простір*, **еко-**: *екосистема, екокатастрофа*, **енерго-**: *енергоносій, енергоджерело* та ін.

Ініціальних абрєвіатур (літерних та звукових) за останні десятиліття утворено менше, ніж часткових. У ВТССУМі зафіксовано новотвори, що належать до різних лексико-семантичних груп, зокрема назв державних адміністративних органів, назв установ та організацій, понять сфер державних та міжнародних відносин, науки і техніки тощо: *Співдружність Незалежних Держав – СНД, Європейський Союз – ЄС, ультрависока частота – УВЧ, засоби масової інформації – ЗМІ, Організація українських націоналістів – ОУН, вільна економічна зона – ВЕЗ*.

У процесі дослідження виявлено небагато неологізмів-абрєвіатур, утворених з початкових частин слів. Ці інновації здебільшого функціонують як назви осіб за професією: *начальник медичного закладу – начмед, завідувач лабораторії – завлаб, завідувач організаційного відділу – заворг*.

Завдяки основоскладанню лексики української мови інтенсивно поповнилася новими композитами – загальноновживаними словами, а також лексемами, що позначають наукові й виробничо-професійні поняття.

У композитному творенні іменників активними стали такі компоненти українського походження, як **-давець**: *грошодавець, заставодавець, орендодавець, -люб*: *владолуб, женолуб, чарколуб, -творення*: *бюджетоутворення, законотворення, державотворення*.

Виявили активність, як і в інших способах творення неолексем, словотворчі форманти іншомовного походження. Особливо продуктивним є компонент **-терія**, за допомоги якого утворено низку слів, що функціонують переважно в галузі медицини: *ампелотерія, ароматотерія, вакциноотерія, протейноотерія* та ін.

Як відомо, словниковий склад української мови в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. збагатився не лише за рахунок з'яви нових слів, але й внаслідок семантичного розвитку лексичних одиниць, наявних у мові. Фактичний матеріал засвідчує, що зміни в семантичному наповненні й функціонуванні відбулися в багатьох номенах, різних за функціонально-стильовою віднесеністю, емоційно-експресивною, оцінною та нормативною кваліфікацією.

Найактивніше залучаються до переосмислення терміни із царини політики, медицини, спорту, економіки, комп'ютерної техніки, культури, військової справи. Більшість нових значень, активно вживаючись у мовленні, стають нормативними й кодифікованими, що засвідчено найсучаснішими словниками української мови.

Наприклад, на основі метафоричного перенесення за подібністю явищ сформувався нове переносне значення в семантичній структурі слова **алергія**, що подається в СУМі як однозначне з семантикою – “*мед. Змінена чутливість організму тварин і людини до чужорідних речовин, що вводяться повторно...*” (СУМ, I, с. 33). Нині лексема вживається в мовленні з неосемантом, кодифікованим словниками, що вийшли друком на початку ХХІ ст.: “*2. перен. Неприйняття кого-, чого-небудь, неприязне, негативне ставлення до кого-, чого-небудь*” (ВТССУМ-2001, с. 13). В обох ЛСВ (твірному та похідному) є спільні семи “*неприйняття*”, “*чутливість*”, які закладено в наборі компонентів значення цього слова.

Спортивний термін **раунд**, що був відомий з одним значенням – “*у боксі частина матчу, 3-хвилинний проміжок часу, протягом якого відбувається бій*” (СІС-85, 706) з часом переосмислився й, окрім відомої семантики, почав уживатися з переносним узагальненим значенням – “*2. перен. Етап, період*” (ВТССУМ-2001, 1016). ВТССУМ-2005 фіксує лексему **раунд** з трьома ЛСВ, засвідчуючи долучення до ЛСВ, зафіксованих у СІС-2000-П та ВТССУМ-2001, інноваційного значення, що функціонує в царині музики – “*3. муз. Невеликий і нескладний безкінечний канон в унісон або в октаву з рівними віддалами вступів голосів*” (ВТССУМ-2005, 1202). В основі твірної (1 ЛСВ) та похідних (2 ЛСВ та 3 ЛСВ) лежить семантична ознака “*проміжок часу*”.

Лексичні одиниці, які нещодавно ввійшли до мовного обігу (неологізми), також зазнають значенневих модифікацій, що є переконливим свідченням усталення їх у лінгвальній системі української мови, набуття ними нормативності й кодифікації.

На особливу увагу в названих процесах заслуговують слова іншомовного походження, зокрема терміни різних сфер суспільного життя. Характерною особливістю процесу освоєння запозичень на рівні семантики є двоплановий характер змін, які при цьому відбуваються. Як відомо, семантична структура запозичення на початковому етапі (стадії проникнення) в основному зазнає спрощення до одного значення. Це пов'язано з тим, що з'ява в певній мові іншомовного слова є зазвичай відгуком на потреби самої мови, словниковий склад якої потребує поповнення словами в необхідних саме їй значеннях [3, с. 19]. Цей постулат підтверджує й кодифікаційна практика. Уперше зафіксовано в словниках української мови з одним значенням, наприклад, такі багатозначні в мові-джерелі іншомовні слова: *файл, сингл, консалтинг, андерлайн, імідж* та ін.

Поряд із зменшенням кількості значень під час запозичення, спостерігається й прямо протилежне явище – виникнення в моносемічних слів додаткових значень та розширення їх семантичного обсягу в мові-реципієнті. Так, семантична ознака “кількість” стала основою для формування нового значення в спортивному терміні *сингл* „*гра в теніс, коли кожна сторона представлена одним гравцем*” (СІС-85, с. 762). У сфері музики це слово останнім часом почало функціонувати з новим значенням та стало стрижневим елементом термінологічного сполучення – “*2. Маленька платівка, що містить зазвичай одну чи дві пісні. ** Сингл ноут: в практиці сучасного джазу – спосіб гри на фортепіано без використання акордової техніки в партії правої руки; поширений також у виконавців на гітарі та деяких ін. багатоголосних музичних інструментів*” (ВТССУМ-2005, с. 1316).

Розвиток інноваційної семантики в нових словах, як і в інших групах слів, нерідко зумовлений не потребами в номінуванні певних явищ, а тенденціями до виразності та експресивності. Так, розвинулися нові значення в семантичній структурі лексеми *стриптиз*, яка була запозичена приблизно в середині 90-х років ХХ століття. З самого початку лексична одиниця вживається із зневажливо-оцінним забарвленням, оскільки такі явища людьми, вихованими на радянській моралі й ідеології, засуджувалися й не сприймалися. Можливо, з цієї причини слово швидко переосмислилося й набуло негативно-оцінного переносного значення, що й було вже засвідчено під час його першої кодифікації в словниках української мови: *стриптиз* “*1) Танцювальний естрадний номер, під час якого особа, що його виконує поступово роздягається. 2) Переносно – надмірна відвертість (напр. душевний с.)*” (СІС-2000-МШ, с. 551); *стриптиз* “*1) естрадно-еротична вистава, учасниці (учасники) якої поступово роздягаються під музику. 2. перен. про щось надзвичайно відверте, що порушує правила пристойності*” (СІС-2000-П, с.864). Переносне значення, на нашу думку, має різні варіації в кодифікації, але спільне негативно-оцінне забарвлення. Активно функціонуючи, слово швидко розгорнуло свою семантику й у ВТССУМ-2001 вже фіксувалося з новим значенням та відтінком значення: *стриптиз* “*1. Естрадна вистава, учасники якої поступово роздягаються. // Заклад, в якому дається така вистава. 2. жарт. Про роздягання. 3. перен. Виявлення своєї звичайно непривабливої суті,*

відверте самовикриття” (ВТССУМ-2001, с. 1205). Отже, в семантичній структурі лексеми розвинулися значення, полярні за своїм емоційно-експресивним забарвленням.

Неологізми часто стають джерелами для формування соціолектів, оскільки вони зазвичай несуть відбиток новизни й незвичайності, що спонукає мовців модифікувати їх зміст, відповідно до “потреб” певного угруповання. Прикладом семантичної трансформації та “вростання” в український жаргонний словник є запозичена лексична одиниця **драйв**. З одного боку, спостерігається її семантичний розвиток у системі літературної мови, а з другого – у соціолектах. Спочатку ця лексема поширилася в українській мові з одним значенням: **драйв** “у тенісі один з основних ударів, що надає м’ячу обертання в напрямі польоту” (СІС-85, с. 275). ВТССУМ-2001 засвідчує розвиток неосеманта, що вживається в царині музики, та перегруповання ЛСВ в семантичній структурі цього слова: **драйв** “1. муз. Джазовий характер виконання, який створює у слухача враження наростаючого темпу, тоді як він залишається незмінним. 2. спорт. Один із основних ударів у тенісі” (ВТССУМ-2001, с. 246). У професійному мовленні музикантів лексема функціонує з узагальненим значенням на позначення музичної енергетики: **драйв** “1. муз. Особливе звучання, емоційна насиченість, внутрішня напруга композиції”. Від цього значення на основі спільних сем “напруга”, “енергетика” постало ще одне – “2. жрм. Почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення; велика емоційна напруга” (КСЖЛУМ, с. 102).

Під час дослідження з’ясовано, що нові значення розвинулися в багатьох архаїзованих номенах. Наприклад, СУМ фіксує лексему аудитор з двома ЛСВ: *аудитор* “заст. 1. У дореформених семінаріях – учень, призначений учителем перевіряти, як вивчили урок його товариші. 2. дорев. Прокурор” (СУМ, I, с. 72). Словники початку ХХІ ст. кодифікують слово *аудитор* з трьома значеннями, подаючи на першому місці нове похідне, з яким це слово вживається у сфері економіки: “1. екон. Фінансовий інспектор, контролер. 2. заст. У дореформених семінаріях – учень, призначений учителем перевіряти, як вивчили урок його товариші. 3. дорев. Прокурор” (ВТССУМ-2005, с. 46). Отже, відбулося не тільки ускладнення семантичної структури слова за рахунок з’яви нового значення, а й перегруповання його ЛСВ, унаслідок чого перше місце посіло новоутворене значення, найбільш актуальне на сучасному етапі розвитку суспільства.

З’яву інноваційної семантики на темпоральному зрізі СУМ / ВТССУМ-2001 виявили в слові **бомонд** “заст. Вишукане аристократичне товариство” (СУМ, I, с. 216). ВТССУМ-2001 фіксує лексему з новим відтінком значення – **бомонд** “заст. Вишукане аристократичне товариство // жарт. Про пересічних людей, які, не склавши собі ціни, відзначаються пихою і зверхнім ставленням до інших” (ВТССУМ-2005, с. 92). Сучасна мовна практика засвідчує, що ця лексична одиниця знову почала вживатися в мовленні з первинним значенням, окрім того, дедалі частіше на її основі творяться стійкі словосполучення: *політичний бомонд*, *партійний бомонд*. Проте ці зміни ще не відображено в словниках української мови.

Отже, порівняння реєстрів словників різних часових зрізів виявило, що утворення нових лексичних одиниць та розвиток семантики слів, наявних у мові, – безперервні та продуктивні процеси. З'ява словотвірних і семантичних неологізмів засвідчує тісний зв'язок мови з життям соціуму, роль позалінгвістичних чинників в динаміці лексико-семантичної системи української мови. Найактивніше поповнився словниковий склад української мови неологізмами, які репрезентують суспільну, політично-адміністративну, фінансово-економічну, інформаційну лексику, а також словами, що функціонують у різних галузях знань, зокрема медицині, біології, фізиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сокращенные слова в русском языке / Д.И. Алексеев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 328 с. (2)
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 220 с.
3. Сімонок В.П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній мовній картині світу / В.П.Сімонок. – Харків: Основа, 2000. – 331 с.
4. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації) – 2-ге вид., переробл. / О.А.Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.

СЛОВНИКИ

- ВТССУМ-2001** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
- ВТССУМ-2005** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
- СІС-85** – Словник іншомовних слів / [за ред. О.С. Мельничука]. – Вид. друге, випр. і доп. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 966 с.
- СІС-200-МШ** – Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
- СІС-2000-П** – Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.] – К: Довіра, 2000. – 1018 с.
- КСЖЛУМ** – Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3 200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.

В статтю проаналізовані дериваційні та семантичні неологізми, зафіксовані в словарях українського мови початку ХХІ століття, а також встановлено сфери їх функціонування.

Ключові слова: неологізм, інновація, деривація, дериват, словообразовательний тип, значення слова, семантичні зміни, сема, семантична структура слова, неосемант.

The article contains analysis of derivational and semantic neologisms registered in Ukrainian dictionaries of the XXIth century beginning as well as determines spheres of these words' functioning.

Keywords: neologism, innovation, derivation, derivate, formational type, the word meaning, semantic change, sema (semantic element), semantic structure of the word, neosemant (a word with a changed semantic).

УДК 80:378.663-057.87

Костриця Н.М.

УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ

Автор статті розглядає мову як інструмент включення майбутніх фахівців-аграрної галузі у світ етнонаціональної культури з позиції кращих традицій хліборобської праці.

Ключові слова: мова, культура, національна свідомість, українознавчий світогляд, національна самоідентифікація, мовна картина світу, концепт, асоціації, метафоричне мислення.

Постановка проблеми. Погляд українців на себе й на світ віддзеркалюється з мови, яку необхідно сприймати не лише як знакову систему, що забезпечує комунікативний процес, а і як засіб пізнання та акумуляції знань, вербалізовану систему поглядів на життя, природу й суспільство, як універсальну категорію людського буття.

Мова як культурне надбання виступає основним інструментом, за допомогою якого майбутні фахівці отримують професійні знання. Тому вивчати мову у виші, зокрема аграрного спрямування необхідно в межах когнітивної функції, тобто інтерпретації, упорядкування, збереження й вираження національного досвіду сільськогосподарської діяльності як природо-соціокультурної реальності. «Національний досвід визначає специфіку різних мовних рівнів, на основі чого у свідомості носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ. Отже, мовна картина світу формує тип відношення людини до світу, задає норми поведінки людини у світі» [12, с. 189].

Мета статті. Окреслити перспективи вивчення української мови студентами вищих сільськогосподарських навчальних закладів в контексті національно-культурних традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення мови як культурознавчої дисципліни знайшла відображення у наукових розвідках таких вчених, як: Н. Бабич, О. Біляєва, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко,